

УДК 340.116:141.112

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i92.3258>*Р. М. Дудник*

ДУАЛЬНІСТЬ СИСТЕМИ ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Система права України є багатогранною комплексною правовою категорією, що фактично виражається в побудові права, основою якої виступає як єдність і взаємодія правових норм, так і їх розрізненість та розподіл за галузями та інститутами права. Фундамент побудови права складає його поділ на великі блоки: право приватне та право публічне, що сформувались історично під впливом, зокрема, рецепції римського права.

Наразі суспільні відносини, що регулюються правом, перебувають у постійній динаміці, тобто мають чітку тенденцію до видозміни, виокремлення нових якісно інших, ніж вже відомі, правовідносин, що потребують встановлення їх окремого впорядкування та регулювання. На фоні появи таких відносин виникає потреба в реформуванні наявних чи виділі нових галузей права.

Сучасний розвиток суспільства та права в цілому, корегування відомих та виокремлення нових галузей права стирає чіткі умовні кордони між публічним правом та приватним, порушуючи тим самим дуальність системи права як постулат її побудови. Таким чином, виокремлення теоретичних та практичних питань розуміння та сприйняття дуальності системи права в реаліях сьогодення дозволить визначити необхідність встановлення ефективного діалогу між елементами публічного та приватного права в межах кожної конкретної галузі права з метою задоволення потреб правової дійсності, у зв'язку із чим тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дуальності системи права в межах розподілення її на приватне право та публічне присвячені праці таких вчених як Агарков М.М., Банчук О.А., Бірюкова А.Г., Борисевич С.О., Васильєв С.В., Гончарук О.В., Дерев'яно Б.В., Дорохін С.В., Дронів Б.М., Неліп М.І., Покровський Й.О., Рабінович С., Сивий Р.Б., Шершеневич Г.Ф. тощо. Разом із цим сприйняття та відношення до дуальності системи права досі викликає чимало дискусій у теорії правових наук, у зв'язку із чим висвітлення даного питання з точки зору окремих проблем теорії та практики є необхідним для подальшого формування та розвитку структурованої системи права.

Метою вказаної статті є доведення необхідності переосмислення дуальності системи права через призму актуальних теоретичних та практичних питань.

Досягнення зазначеної мети стало можливим завдяки таким завданням:

- 1) визначенню правової природи дуальності системи права;
- 2) дослідженню доцільності розподілу галузей права на публічні, приватні та змішані з огляду на дуальність системи права;
- 3) встановленню проявів «публічності» в приватних галузях права та «приватності» – в публічних;

4) аналізу необхідності тісної взаємодії елементів публічного та приватного права;
5) висвітленню наявних практичних проблем, породжених дуальністю системи права, на прикладі визначення судової юрисдикції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська правова традиція сформувалась на підґрунті римського права, що знайшло своє відображення, зокрема, і в побудові системи права. Завдяки особливостям правового регулювання та специфіці його структури систему права країн романо-германської правової сім'ї, до якої відноситься і Україна, слід характеризувати як багатоаспектне правове явище, фундамент якого складають основоположні ідеї римського права щодо сутності самого права, його призначення, побудови та взаємозв'язків основних елементів права: принципів, норм, інститутів, галузей.

Для системи права України характерною рисою є дуальність, що полягає в розділенні права на два великі блоки: публічне та приватне, що, у свою чергу, уособлюють подвійну природу права як регулятора суспільних відносин.

Варто зауважити, що не лише Україна будує систему права за принципом дуальності, а й більшість держав-членів ЄС визнають як юридично важливий поділ правової системи на дві основні підсистеми: приватне право, яке регулює «горизонтальні відносини» між приватними сторонами (громадяни, компанії) або між державою та громадяни, а також публічне право, яке регулює «вертикальні відносини», в яких держава здійснює свою владу відносно громадян та юридичних осіб. Такий поділ правової системи має не тільки теоретичне значення, але й практичне, оскільки на цих засадах визначається компетентний суд (правила підсудності) або застосовуються процесуальні норми (наприклад, договірні позови проти держави щодо повернення податків) [1, с. 38].

Ураховуючи багатогранність системи права, в основі поділу її на приватне та публічне лежить чимало критеріїв. Так, С.О. Борисевич у межах дослідження критеріїв поділу права на приватне та публічне виділяє:

- 1) інтерес;
- 2) предмет правового регулювання;
- 3) спосіб побудови та регулювання юридичних відносин;
- 4) суб'єктний склад;
- 5) вплив;
- 6) сфера відносин;
- 7) метод правового регулювання;
- 8) волевиявлення;
- 9) напрям впливу та характер норм;
- 10) галузі [3].

Разом із тим, незважаючи на значну кількість можливостей здійснення поділу за різними ознаками, дуальність системи українського права не є чіткою, оскільки, незалежно від різниці між сутністю приватного та публічного права, останні балансують на межі одне з одним, проявляючи як загальні спільні риси, так і проникаючи один в одного.

Визначенню приналежності характеру тих чи інших відносин до приватності чи публічності слугує вивчення та розуміння публічного та приватного права не як

абсолютно самостійних та незалежних систем, між якими проведено чітку межу, а як сукупності відносин, що постійно перебувають у русі на зустріч один одному та перетинаються в межах взаємодії публічних та приватних елементів.

Між публічним і приватним правом нема неперехідних кордонів. Вони взаємопов'язані між собою. Ті функції, які вони виконують, відповідають інтересам усіх. Тому приватне право фактично не існує без публічного, оскільки публічне покликане охороняти і захищати приватні відносини. Приватне право ґрунтується на публічному, без якого воно могло б бути знецінене [2, с. 78].

Варто погодитись із вказаною думкою з невеликою приміткою щодо того, що право як система норм саме по собі не позбавлене ознак примусу у вигляді встановлення чіткої моделі поведінки, що є каталізатором для його публічної складової частини (публічного права). Із такої точки зору приватне право може також сприйматися як публічне, однак суть такого приватного права не містить дійсних ознак публічності, що не дозволяє говорити про тотожність приватного та публічного права, відсутність дуальності системи права.

Можна сказати, що зараз у праві разом із процесами глобалізації проходять процеси диференціації, спеціалізації та інтеграції регулювання. Тобто виникає потреба у спеціальному регулюванні окремого кола суспільних відносин, у результаті чого все більше сфер регулювання суспільних відносин виокремлюються, з'являються нові утворення, які викликають багато суперечок із приводу їх елементної приналежності до системи (відношення до конкретного елементу системи права), місця в ієрархії права. Набагато ускладнює ситуацію процес інтеграції, що полягає у взаємодії, взаємозумовленості окремих галузей та інститутів під час регулювання певних суспільних відносин. Ці тенденції відбиваються на можливості чіткого розмежування різноманітних утворень у праві та обтяжують побудову науково обґрунтованої моделі реально наявної системи права [7, с. 140].

Крім того, рухливість публічних і приватних інтересів наразі демонструють тенденцію до зближення, взаємного проникнення. Взаємодія публічного й приватного права відображає рухливий баланс інтересів політичних сил, державного устрою, механізмів управління, міри свободи й самостійності громадян у сучасному світі тощо. У більш широкому сенсі може йтися про втілення в публічному та приватному праві співвідношення держави і громадянського суспільства, розкриття глибинних відмінностей та зв'язків між ними [4, с. 5].

На думку автора, відсутність чіткої беззастережної градації щодо дуальності системи права породжує необхідність розділення її на галузі за предметом правового регулювання, що дозволяє виокремити групи відносно «чистих» приватних та публічних галузей і групу публічно-приватних або змішаних.

Предмет правового регулювання як правова категорія є складним за своїм змістом, що супроводжується, зокрема, доцільністю застосування різних підходів для його розуміння та визначення, при цьому основою тлумачення має виступати функціональне призначення дефініції.

Так, М.О. Лукашев пропонує визначення дефініції предмету правового регулювання з метою окреслення предмету конкретної галузі права, тобто предмету правового регулювання як критерію галузевої характеристики, інституціоналізації

всього правового масиву, за яким під предметом правового регулювання варто розуміти сукупність однорідних суспільних відносин, що можуть піддаватися правовому регулюванню, об'єктивно потребують цього та закріплюються в наявній галузі права [6, с. 15].

Предмет правового регулювання – це сукупність однорідних суспільних відносин, які потребують нормативної регламентації однотипними правовими засобами. Кожна галузь права має свій предмет, спорідненість регульованих нею суспільних відносин зумовлює вибір відповідного методу правового регулювання, єдиного правового режиму. Від правильного визначення предмета правового регулювання залежить ефективність нормативно-правового акта будь-якого рівня, від закону до локального акта [5, с. 132–133].

Так, предмет правового регулювання, тобто наявність відповідних однорідних відносин зумовлює формування та становлення галузей права, які все частіше, на думку автора, уособлюють собою симбіоз характеристик приватного та публічного права. Разом із цим яскравим прикладом традиційних приватних галузей варто вважати цивільне право, а публічних – кримінальне, адміністративне, податкове, а також всі процесуальні галузі права. До групи публічно-приватних галузей, тобто тих, які мають якомога більше точок дотику одне з одним, слід зарахувати, наприклад, соціальне право, трудове, господарське.

Автор схиляється до думки, що до змішаних публічно-правових галузей права варто віднести і конституційне право, яке традиційно вважають публічним. Так, останнє уособлює сукупність юридичних норм, що встановлюють регулювання основних відносин в межах народовладдя, здійснення публічної влади, закріплюють основоположні права та свободи людини і громадянина на найвищому рівні, що характеризує цю галузь права як публічну. У свою чергу, саме встановлення прав та свобод людини на рівні конституційного права надає йому не просто приватно-правове забарвлення, а робить його основою для зародження та повноцінної функціонування інших приватних галузей права.

О. Харитова влучно зазначає, що конституційне право не є галуззю публічного права, тому що воно є втіленням норм природного права на національному рівні. Саме тому і Конституцію України не можна зводити до публічного законодавства, вона є, перш за все, джерелом права приватного. Публічне право має по відношенню до приватного обслуговуючу роль, і це відображено у Конституції (спочатку в ній встановлюються права людини, а потім конституційний лад, режим тощо) [9, с. 232].

Із наведеного вбачається, що публічні та приватні засади відіграють важливу роль під час диференціації галузей права, оскільки мають вплив на зміст та характер правового регулювання, сформованого в межах кожної окремої галузі. Так, перетинаючись одне з одним в межах ознак публічності та приватності, галузі публічного права проявляють схильність до диспозитивності, що є характерною рисою приватних галузей права, в той час як у галузях приватного права сама наявність стримування поведінки учасників приватно-правових відносин шляхом встановлення відповідного регулювання вже свідчить про прояви публічності.

Вказане в черговий раз доводить ілюзорність дуального чіткого розподілу системи права на публічне і приватне, що певною мірою ускладнює побудову системи

права та є базою для проведення дискусій щодо теоретичної приналежності тих чи інших відносин в межах відповідної галузі права до однієї із двох груп (публічного та приватного), або навіть трьох (змішана група).

На практиці дуальність системи права в її звичному сприйнятті також має певні негативні наслідки. Яскраво вказана дуальність, на думку автора, демонструється в побудові системи судочинства, яка розподілена за критерієм загального предмету правового регулювання, в тому числі і за галузями права.

Як приклад розглянемо правовідносини щодо реєстрації місця проживання.

Так, реєстрація місця проживання здійснюється за адресою житлового приміщення, отже, має опосередковане відношення до житлових прав, які врегульовані в межах галузі житлового права, що варто віднести до категорії приватних галузей. У свою чергу, як правило, реєстрація місця проживання тісно пов'язана з правом власності на житлове приміщення, за адресою якого реєструється місце проживання. Тобто до підвиду житлових відносин додаються ще й відносини власності, що мають приватну природу та врегульовані цивільним правом. У випадку реєстрації місця проживання дитини до батьків право власності (галузь цивільного права) поступається місцем сімейному праву, оскільки можливість здійснення такої реєстрації впливає саме із сімейних зв'язків дитини з батьками. Таким чином, реєстрація місця проживання залежно від кожного конкретного випадку поєднує в собі елементи цивільного, житлового, сімейного права, що за своєю суттю є приватними, отже, вирішення будь-яких спорів у межах реєстрації місця проживання має покладатись на гілку судової влади в межах цивільної юрисдикції.

Разом із тим реєстрація місця проживання є результатом діяльності органу реєстрації, яким згідно із приписами статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» є виконавчий орган сільської, селищної або міської ради, сільський голова (в разі якщо відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено), що здійснює реєстрацію, зняття з реєстрації місця проживання особи на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради [8]. Тобто у відносинах, що мають приватноправовий характер, з'являється елемент публічного права – суб'єкт владних повноважень, діяльність якого керується публічним адміністративним правом. Тож у випадку виникнення спорів щодо реєстрації місця проживання між особою та суб'єктом владним повноважень вказаний спір проявлятиме ознаки публічно-правового спору, що має вирішуватись за правилами адміністративного судочинства.

Таким чином, питання реєстрації місця проживання з огляду на загальноприйняту дуальність системи права на практиці викликає дискусії щодо вибору належного способу захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права на реєстрацію місця проживання, що реалізовуватиметься в порядку цивільного чи адміністративного судочинства. Нерідко зазначене призводить до ситуації, в якій вирішенню питання реєстрації місця проживання по суті передують встановлення належної юрисдикції вирішення вказаного спору, що ускладнює процес захисту особою відповідного права в судовому порядку.

Висновок. Система права України ґрунтується на її традиційному розумінні, закладеному ще за часів римської державності. Разом із тим виклики сучасності сприяють нагальності її переосмислення, оскільки задля забезпечення справедливого балансу інтересів учасників правовідносин, що регулюються будь-якою галуззю права, необхідними є побудова та розуміння ефективної моделі взаємодії публічних та приватних засад у межах галузі права, що виходить за межі чітко окресленої дуальності системи права.

Література

1. Акіменко Ю. Ю. Приватне право Європейського Союзу: проблемні аспекти виокремлення. *Актуальні проблеми захисту права власності : матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитоновна. Одеса : Фенікс, 2016. С. 37–39.*
2. Бірюкова А. Г. Співвідношення приватного і публічного права: дуалістичний аспект. *Право і суспільство*. № 4. 2018. С. 76–80.
3. Борисевич С. О. Критерії розмежування публічного і приватного права. *Право України*. № 2. 2006. С. 23–36.
4. Дронів Б. М. Взаємовплив приватного і публічного права: сучасна континентально-європейська теорія і практика : монографія. Харків, 2018. 192 с.
5. Ємельяненко К. С. Співвідношення категорій «предмет правового регулювання» та «правовий простір». *Стратегічний потенціал державного та територіального розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 3–4 жовтня 2017 р.* Маріуполь ; Кривий Ріг, 2017. С. 132–134.
6. Лукашев М. А. Предмет правового регулювання як категорія теорії держави і права : автореф. дис. ... к. ю. н : 12.00.01. Краснодар, 2006. 287 с.
7. Мураховська Т. Є. Теоретичні проблеми формування системи права України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. С. 139–144.
8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
9. Харитоновна О. Поняття і ознаки публічних правовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 36–46.

Анотація

Дудник Р. М. Дуальність системи права: проблеми теорії і практики. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблем теорії та практики дуальності системи права України. І хоча дуальність системи права як правове явище зародилась ще за часів римської державності, сучасна правова реальність формує потребу в її новому осмисленні, оскільки розвиток відомих та виокремлення нових галузей права, зокрема комплексних, встановив тенденцію до поєднання в межах однієї галузі ознак публічного та приватного права.

Так, стан системи права в сучасних умовах характеризується наявністю складних та суперечливих процесів. Вказане пов'язується, зокрема, з постійними політичними, соціальними, культурними та іншими перетвореннями, що активно відбуваються в суспільстві. Динаміка трансформацій суспільних відносин наразі не тільки не знижується, а й стрімко підвищується, у зв'язку із чим дуальна побудова системи права в її традиційному розумінні вже не в змозі охоплювати той масив правових явищ, що породжуються в межах різноманітних правовідносин.

Автором констатовано відсутність чіткої градації права на публічне та приватне, підтримано точку зору необхідності виокремлення галузей права за предметом правового регулювання. У статті розвинуто ідею розділення галузей права на суто приватні, публічні та змішані (публічно-приватні) галузі. Висловлено думку, що дуальність системи права в нинішній правовій дійсності породжує чималі дискусії серед теоретиків та ускладнює можливість формування чіткої структурної побудови системи права. Так, без дослідження особливостей системи права в умовах оновлення правової реальності сформувані дійсне та істинне наукове уявлення про таку систему, що відобразатиметься на практиці, та, як наслідок, забезпечити ефективність правового регулювання відносин неможливо. Здійснено практичний аналіз впливу дуальності системи права на прикладі здійснення реєстрації місця прожи-

вання. Таким чином, автором продемонстровано, що надмірне зловживання дуальністю системи права призводить до виникнення значних недоліків правового регулювання таких буденних речей, як закріплення особою шляхом звернення до органу реєстрації адреси свого місця проживання (перебування).

Ключові слова: система права, дуальність, галузь права, публічне та приватне право, реєстрація місця проживання.

Summary

Dudnyk R. M. Duality of the legal system: problems of theory and practice. – Article.

The article is devoted to the study of the problems of theory and practice of duality of the legal system of Ukraine. And although the duality of the legal system as a legal phenomenon originated in the days of Roman statehood, modern legal reality creates a need for its new understanding, as the development of known and isolated new branches of law, including complex, has tended to combine within one branch of public and private law.

Thus, the state of the legal system in modern conditions is characterized by the presence of complex and contradictory processes. This is due, in particular, to the constant political, social, cultural and other transformations that are actively taking place in society. The dynamics of transformations of social relations is not only not decreasing, but also rapidly increasing, due to which the dual construction of the legal system in its traditional sense is no longer able to cover the array of legal phenomena arising within various legal relations.

The author states the lack of a clear gradation of the right to public and private, supported the view of the need to distinguish branches of law on the subject of legal regulation. The article develops the idea of dividing the branches of law into purely private, public and mixed (public-private) branches. The opinion is expressed that the duality of the legal system in the current legal reality generates considerable discussions among theorists and complicates the possibility of forming a clear structural structure of the legal system. Thus, without studying the features of the legal system in terms of updating the legal reality to form a real and true scientific idea of such a system, which will be reflected in practice, and, consequently, to ensure the effectiveness of legal regulation of relations is impossible. A practical analysis of the impact of the duality of the legal system on the example of registration of residence. Thus, the author demonstrates that excessive abuse of the duality of the legal system leads to significant shortcomings in the legal regulation of such everyday things as fixing a person by applying to the registration authority of the address of his residence (stay).

Key words: system of law, duality, branch of law, public and private law, registration of residence.